

A SZEGEDI Ö-ZŐ BESZÉDMÓD A 21. SZÁZAD ELEJÉN

Ha van magyar nagyváros, amelynek mindenki számára nyilvánvaló nyelvhasználati jegye van, akkor az Szeged. Nemcsak Móricz Zsigmond regénye, a *Rózsa Sándor* miatt van ez így (bár vannak kétségeim, hogy sokan olvassák a regényt). A mai szegediek egy részének napjainkban is hallható ö-ző, szögedies beszédmódja a fő ok. A bemutatandó könyv erről szól: mennyiben és hogyan ö-ző még Szeged a 21. század elején? A könyv az első városi nyelvi monográfia a magyar nyelv tudományban, amely *szociolingvisztikai* szemléletű, és módszerű leírást ad – jelen esetben a szegedi ö-zésről és a vele összefüggő *nyelvhasználati* kérdésekről. A cím azért kívánt volna egy pontosító alcímet, mert az olvasók nagy része *nyelvi leírás* olvastán bizonyosan a szegedi nyelv grammatikai rendszeréről szóló leírást várta.

A vizsgálat anyagát 2013 és 2015 között gyűjtötték. 165 szociolingvisztikai interjú készült, 371 órányi digitalizált beszédfelvételt vizsgálhattak a szerzők. A szociolingvisztikai interjúk olyan strukturált kérdéssorokat tartalmaztak, amelyek a természetes társalgást utánozták. Precíz előkészületek, a vonatkozó hazai és külföldi szakirodalom alapos feldolgozása után alakították ki a szerzők módszertani eljárásaikat, s következetesen a szociolingvisztika variációelméleti keretében dolgoztak. Empirikus kutatást végeztek, megállapításaik nem intuíciós alapokon nyugszanak. Nyomatékos hangsúlyt kapott annak vizsgálata, hogy a szegedi társadalmi és szociokulturális körülmények hogyan befolyásolják a szegediek anyanyelvi nyelvhasználatát, hogy tehát mennyiben függ ö-zésük iskolázottságuktól, életkoruktól, műveltségüktől, szegedi identitásuktól – merthogy a „főhős” mindvégig a szegedi ö-zés volt. Egyik fő célkitűzésük adatközlőik metanyelvi tudásának, vélekedésének, ítéleteinek a vizsgálata volt abból a jól ismert társasnyelvészeti axiómából kiindulva, hogy az említett jelenségeknek a nyelvhasználat alakításában, tehát a beszélők rendelkezésére álló nyelvi változók közötti választásban nagy szerepük van. Tehát abban is, hogy mennyiben követik vagy nem szegedi anyanyelvtársaink az ö-ző beszédmódot, amely tudvalevően nem köznyelvi beszédmód (legyen bármennyire is szimpatikus a nem szögediek számára is). Magyarországon meglehetősen széles körben a nyelvjárási(as) beszédmód stigmatizálva van, s a diákok körében hat talán leginkább ez a vélekedés. Ezt állapíthatták meg a jelen könyv szerzői is, amit más szegedi forrásból is igazoltak: a „szegedi diákok szerint a nyelvjárási beszéd »parasztos«, »idegesítő«, »régies«” (123.). Ilyen vélekedés mellett pedig nem könnyű kitarítani a diáktársak között az ö-zés mellett. Az ö-zés visszaszorulására egy másik adat: a 20. század közepén az ö-zés még általános volt a szegedi iskolákban (125.). Várható volt,

hogyan nem lesz lényegi különbség sem az iskolatípusok (szakközépiskola és gimnázium), sem a nemek (lányok és fiúk) között (104.).

Számos részletkérdésben is többrendbeli tanulságot kínál az egyenletesen magas színvonalú szociodialektológiai munka. A terepmunkát akadályozó tényezők ebben az esetben is világossá teszik, mennyire fel kell készülnie annak, aki élőnyelvi gyűjtésre adja fejét. Laikus szemmel nézve kevéssé hihető, hogy csapdák várják a kutatót, ha megbízható adatokat akar gyűjteni. Pedig így van. Ezért éltek a szerzők azzal a lehetőséggel például, hogy igyekeztek ő-zve beszélő szegedi terepmunkásokat bevonni a gyűjtésbe. (A 19. század utolsó harmadában egy svéd dialektológus már-már előírassá tette volna, hogy csak abban a nyelvjárásban érdemes gyűjtenie a nyelvjáráskutatóknak, amelyet maga is beszél. Ez persze keresztülvihetetlen, hiszen akkor egyetlen nagyatlasz sem születhetett volna meg.) Meglepőnek tűnik a megkérdezettek válaszadási hajlandóságának gyenge volta és a visszautasítások aránya. De ez is a mai valóság, amelyet más terepmunkai tapasztalatok is (például az új magyar nyelvjárási atlasz gyűjtőié) igazolnak.

A szegediek érzékelik az ő-zés tekintetében megmutatkozó nyelvhasználati különbségeket, s az ő-zés mint identitásjelző tényező alapján „osztályozzák” is társaikat, emígyen: szegedi ő-zők, gyütmönt ő-zők, szegedi mekegők, gyütmönt mekegők (mekegő = nem ő-ző, hanem e-vel beszélő ember). Mondhatjuk: világos beszéd. A tanulókkal kapcsolatos egyik megállapítás szerint a nem született ő-ző beszélők nem képesek a szegedi nyelvre jellemző ő-zést produkálni (111.). Ez azt jelenti, hogy az ő-zés jövője elsősorban a családokon múlik, azon tehát, lesznek-e gyerekek, akik az ő-zést is magukkal hozzák majd családi környezetükből.

Jóllehet Szegednek környezete miatt erős a nyelvjárási beágyazottsága, nem meglepetés, hogy a szegedi ő-zés mind pragmatikai értelemben (az ő-zés társadalmi elterjedtségének, használati körének a tekintetében), mind nyelvrendszer-tani értelemben (a regionális sajátosságok vitalitását tekintve) a visszaszorulás, a térvesztés jeleit mutatja. Bölcsen tették a szerzők, hogy nem bonyolítottak jóslásokba az ő-zés jövőjét illetően. A nyelvi változások előre ugyanis nem jelezhetők megközelítő pontossággal sem (a nyelv szabályai és a fizika törvényei közé minden hasonlóságuk ellenére sem tehető egyenlőségjel). Fontos megállapítás, hogy „vannak olyan kitüntetett időszakok az egyén nyelvi életútjában, amelyek hirtelen, ugrásszerű változásokat eredményezhetnek a beszélő nyelvhasználatában és nyelvi attitűdjeiben” (197.). Ha ezeket az időszakokat jobban górcső alá vesszük, ha tehát a beszélők nyelvi tudatában (beleértve nyelvi attitűdjeiket is) bekövetkező változásokról többet tudunk, akkor az ezektől indukált nyelvhasználati-nyelvi változások megértéséhez és magyarázatához is közelebb férközhetünk – újabb lökést adva a diakrón nyelvi vizsgálatoknak is. A szerzők úgy vélik, hogy a szóban forgó impulzusok fő forrásai az iskolarendszer közvetítette hatások, amelyek egyrészt a pedagógusok részéről, másrészt a tanulóársak irányából érik a ta-

nulókat. Kérdés, vajon mennyi szerepe van az egyre jobban globalizálódó világ informatikai környezetének, tehát a mediális hatásoknak.

A kötet jól mutatja a nyelvhasználat szociolingvisztikai vizsgálatának a vonatkozó területen sikert garantáló alkalmazását. A szerzők alaposan körüljárják és többoldalúan mutatják be a szegedi ö-zés széles társadalmi és nyelvi kontextusát, s utalnak a kutatási eredmények alkalmazásának, hasznosításának bizonyos lehetőségeire is.

(Kontra Miklós – Németh Miklós – Sinkovics Balázs: Szeged nyelve a 21. század elején. Budapest: Gondolat Kiadó, 2016, 295 o.)

Kiss Jenő

az MTA rendes tagja